

UDK: 114.61.047.(007.22)

Zarnigor IBRAGIMOVA,
Qarshi shahridagi Turon universiteti nodavlat OTM o'qituvchisi
E-mail : ibragimova.zarnigor@mail.ru.

Qarshi davlat universiteti professori, DSc M.Fayziyeva taqrizi asosida

IJTIMOY TARMOQLAR TA'SIRIDA O'QUVCHILAR DUNYOQARASHI SHAKLLANISHINING IJTIMOY – PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Maqolada ijtimoiy tarmoqlarning o'quvchi yoshlar dunyoqarashiga ziddiyatli ta'siri va uni oldini olishning usul va mexanizmlari tahlil qilingan. Masalaga nisbatan turli yondashuvlarning shakllanishi, turli xarakterli xususiyatlari ilmiy asoslangan. Internet-makon shakllanish tendensiyalarining psixologik aspektlari o'rganilgan.

Kalit so'zlar: Ijtimoiy tarmoq, yoshlar dunyoqarashi, axborotlashgan jamiyat, ruhiy barqarorlik, axborot bandiligi, feyk, ijtimoiy manipulyatsiya, internet-makon.

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF STUDENTS' WORLDVIEW UNDER THE INFLUENCE OF SOCIAL NETWORKS

Annotation

The article analyzes the contradictory impact of social media on the worldview of the reader's youth and the ways and mechanisms of its prevention. The ratio to the issue is scientifically based on the formation of different approaches, various characteristic features. The psychological aspects of Internet-space formation tendencies have been studied.

Key words: Social network, youth worldview, informed society, mental stability, information employment, feik, social manipulation, internet space.

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ МИРОВОЗЗРЕНИЯ СТУДЕНТОВ ПОД ВЛИЯНИЕМ СОЦИАЛЬНЫХ СЕТЕЙ

Аннотация

В статье проанализировано противоречивое влияние социальных сетей на мировоззрение читающей молодежи, а также методы и механизмы их предотвращения. Соотношение к вопросу формирования различных подходов, различных характерных черт научно обосновано. Исследованы психологические аспекты тенденций формирования интернет-пространства.

Ключевые слова: Социальная сеть, молодежное мировоззрение, информированное общество, психическая стабильность, информационная занятость, фейк, социальные манипуляции, интернет-пространство.

Kirish. Bugungi davrda jamiyatimizning eng ko'zga ko'ringan xususiyatlaridan biri ijtimoiy tarmoqlarning ommaviy ta'sir kuchiga aylanishi va umumiy "iste'mol tovari" aylanishidir. Muammoga nisbatan turlicha yondashuvlar va qarashlar keskin rivojlanmoqda. Mazkur jarayon turbulent jarayon bo'lib, dolzarb ijtimoiy-psixologik fenomendir. Ijtimoiy tarmoqning ommalashuvi va jamiyatda real kuchga aylanish jarayoni birinchidan, vosita sifatida qulay nuqtai nazardan tez va oson qabul qilinmoqda. Turmush barcha shakllarida qulaylik jihatdan oson qabul qilinmoqda. Boshqa jihatdan qaraganda esa, inson va jamiyat hayotida kelajakdagi xavf siforida saqlanib qolmoqda. Ijtimoiy tarmoq real tahdidga aylandi. Tahdid qaramlik va tobellikni yuzaga keltirmoqda. Ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik dunyoqarashni dogmatik bo'lib qolishiga, erkin taffakkur qilish, ijodkorlik va yangilikka intilish ortda qolmoqda.

Masalaga nisbatan turli yondashuv va qarashlar soni tobora ortib bormoqda. Muammoning turli aspektlari ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy va psixologik nuqtai nazardan o'rganilmoqda. Bunday fikr-mulohazalar ba'zan turli chalkashliklarni, ziddiyatli jarayonlarni ham yuzaga keltirmoqda.

Bu esa masalani obyektiv jihatdan o'rganish uning zamonaviy jamiyatdagi fenomen hodisa sifatida tahlil qilishni taqozo etadi. Internet-makon va uning yoshlar dunyoqarashi ta'sirini o'rganish dunyo olimlarining e'tiborini tortib, izlanishlarga undamoqda.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kibermakon psixologiyasini tadqiq qilishning nazariy va amaliy masalalari, xususan, virtual aloqa va tizimli xarakterdagi shaxsiy transformatsiyalar D.G.Muxamedova, E.Yu.A'zamova, S.B.Raxim�irzaeva va boshqalar kompyuter o'yinlarining o'smirlarning psixologik rivojlanishiga ta'siri D.G.Muxamedova,

I.I.Raximova, L.A.Nigmatulina, N.M.Dalimova, U.Saitova va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan [1].

Tadqiqot metodologiyasi. Belgilangan maqsadga erishish va belgilangan vazifalarni amalga oshirish uchun quyidagi nazariy va empirik tadqiqot usullari to'plami qo'llanildi: ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish; hujjatlarni tahlil qilish; kuzatish; psixologik test; suhbat; ma'lumotlarni qayta ishlashning matematik va statistik metodlari kabilar.

Zamonaviy jamiyatda AKTlarning rivojlanib borishi xarakterli jarayondir. Mazkur jarayon yoshlarda ijodiy tafakkurni shakllanish jarayoni tezlashtirmoqda. Ammo, ijtimoiy tarmoqdan maqsadli foydalanish ko'nikmasini shakllantirish, vaqt budjetidan samarli madaniyatini shakllantirish lozim. Mazkur jarayon yoshlarda mediata'limni rivojlantirish, iste'dodlarni namoyonn qilish uchun shart-sharoit yaratish kerak.

Tahlil va natijalar. XX asrning so'nggi o'n yilligi arafasida internet bugungi ko'rinishga kira boshladi. Bunga Yevropa yadro tadqiqotlari laboratoriyasi xodimlari T.Berners-Li va R.Kayo izlanishlari zamin yaratdi. Olimlar Jenevada faoliyat olib borgan mazkur laboratoriyada 1984-1989 yillarda yirik matnli hujjatlarni izlash, tizimlashtirish, saqlash va uzatish yo'llarini topish bilan mashg'ul bo'ldilar. Izlanishlar natijasi o'laroq ushbu vazifalarni bajarishga qodir bo'lgan dastur yaratildi va taqdim qilindi. Qizig'i shundaki, dastavval dasturdan laboratoriyaga dahldor bo'lgan hujjatlarni topish va tizimlashtirish maqsadida foydalanish rejalashtirilgandi. Biroq "World Wide Web" (Umumjahon tarmog'i) deb nom olgan ushbu dastur shiddat bilan ommalasha boshladi va tez orada butun Yevropaga mashhur bo'lib ketdi. T.Berners-Li va R.Kayo 1991-1993 yillarda bildirilgan taklif va tavsiyalar ustida ishlashga va dasturni takomiliga yetkazishga majbur bo'ldilar [1].

GlobalWebindex so'roviga ko'ra, 16 yoshdan 60 yoshgacha bo'lgan foydalanuvchilar turli media kanallarida o'tkazishi mumkin bo'lgan o'rtacha kunlik vaqtni tasavvur qiling:

Planshet, noutbuk yoki kompyuterda internetdan foydalanishning o'rtacha vaqti kuniga 4 soat 42 minut;

O'rtacha televizor ko'rish vaqti kuniga 2 soat 21 daqiqa;

Bir kunda turli qurilmalardan ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishning o'rtacha vaqti 1 soat 53 daqiqa;

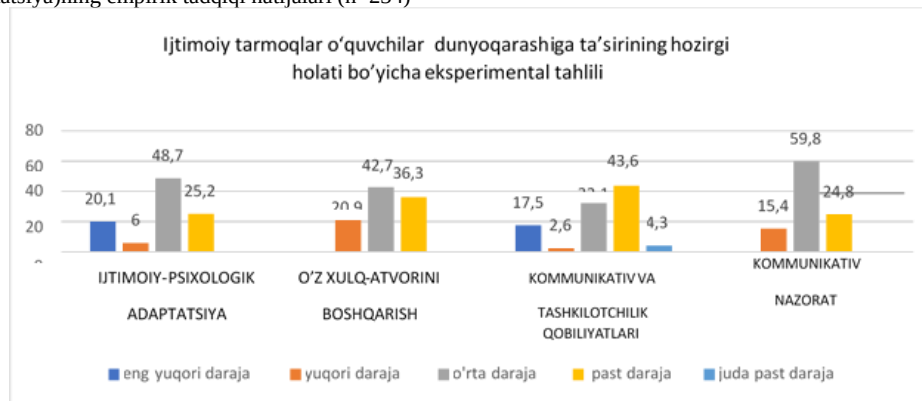
Smartfonda internetdan foydalanishning o'rtacha vaqti kuniga 1 soat 24 daqiqa[2].

Yoshlar turli gadgetlardan unumli foydalanmoqdalar. Bu esa ijtimoiy tarmoqqa ulanish imkoniyatini oshirmoqda. Foydalanuvchilarning katta qismi yoshlar bo'lib, bo'sh vaqlarini aksariyat qismini ijtimoiy tarmoqda sarflamoqdalar. Ijtimoiy tarmoqda notanish "do'stlar" bilan muloqot qilish darajasi urfga aylanib qoldi. Ijtimoiy tarmoqda nazoratning yo'qligi tiyiqsiz erkinliklarni yuzga keltirmoqda. Ta'kidlash lozimki, jonli muloqot darajasining kamiyib ketishi bilan bir qatorda internet-makon resurslari yordamida ijtimoiy jarayonlarda ishtirok etish malakasini hosil qilmoqda.

Kibermakon psixologiyasini tadqiq qilishning nazariy va amaliy masalalari, xususan, virtual aloqa va tizimli xarakterdagi shaxsiy transformatsiyalar D.G.Muxamedova, E.Yu.A'zamova, S.B.Raximzadeva va boshqalar kompyuter o'yinlarining o'smirlarning psixologik rivojlanishiga ta'siri D.G.Muxamedova, I.I.Raximova, L.A.Nigmatulina, N.M.Dalimova, U.Saitova va boshqalar tomonidan ilmiy tadqiq etilgan. Mustaqil Davlatlar Hamdo'stligi mamlakatlari olimlaridan A.E.Voyskunskiy, A.Y. Yegorov, D.G.Rybaltovich, V.D.Mendelevich, V.M.Bondarovskaya va boshqalar tadqiqotlarida ijtimoiy tarmoqlardan foydalanish motivlari, ijtimoiy tarmoqlarga qaramlikning ijtimoiy-psixologik sabablariga doir ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Xorijiy tadqiqotchilardan V.L.Maligina, K.S.Yang, K.Myurrey, O.Ritchell, M.Griffits, N.A.Tsoy, va boshqalar ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik, giyohvandlik xulq - atvorining bir turi sifatida muammolari, ijtimoiy tarmoqlardan olingan ma'lumotlarni suiste'mol qilishning psixologik oqibatlari ilmiy tadqiq etilgan.

Birgina Internetga va ijtimoiy tarmoqlarga tobe kishilarning emotsional sohasida farqlar mavjudligini tadqiqotchi

1-rasm. Ijtimoiy tarmoqlarning o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri tendensiyasining ikkinchi tarkibiy komponenti (ijtimoiy-psixologik adaptatsiya)ning empirik tadqiqi natijalari (n=234)

Respondentlarning 25,2 foizi (59 kishi)da ijtimoiy-psixologik adaptatsiya past darajada rivojlangan. Ta'kidlash joizki, so'rovnomada ishtirok etgan respondentlarda ijtimoiy psixologik adaptatsiyaning eng yuqori 20,1% (47 kishi), hamda yuqori darajada rivojlanish 6% (14 kishi) holatlari eng kam natijalarni ko'rsatdi.

Ijtimoiy tarmoqlarning o'quvchilar dunyoqarashi tendensiyasining oltinchi tarkibiy komponentini (muloqotda hissiy samaradorlik) empirik o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyatida (51,7%/121 kishi) tashxis qo'yilgan xususiyat rivojlanishining uchinchi darajasi kuzatildi, ushbu toifaga mansub respondentlar kundalik hayoti faoliyati yoki muloqot jarayonida paydo bo'ladigan ba'zi hissiy muammolarga egaligi bilan tavsiflanadi.

L.A.Nigmatulina o'zining ilmiy ishida o'rganib chiqqan. Internetga va ijtimoiy tarmoqlarga tobe kishilar ko'proq o'z emotsiyalarini boshqara olmaslik, hamdardlikning past darajasi, boshqalarning emotsiyalarini tushuna olmaslik hamda o'z-o'zini motivlashtirishning quyi darajasi, emotsional savodxonlikning yetishmasligi tufayli adekvat emotsiyalarni namoyon qila olmaslik xosdir degan xulosaga kelgan. Shuningdek tadqiqotchi I.Raximova ham o'smirlarda kompyuter o'yinlariga tobek namoyon bo'lishi hamda kompyuter o'yinlariga tobe o'spirinlarning psixologik xususiyatlarini o'rganib kompyuter o'yinlariga tobe o'spirinlar uchun korreksion dastur ishlab chiqqan.

Ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida o'quvchilar dunyoqarashi shakllanishining psixologik xususiyatlari tendensiyasining tanlangan komponental strukturasi bo'yicha informatsion faoliyatda motivatsion sferaning o'ziga xos xususiyatlari, ijtimoiy psixologik adaptatsiya, o'z xulq-atvorini boshqarish; kommunikativ qobiliyat, tashkilotchilik qobiliyati, kommunikativ nazorat va muloqotda hissiy samaradorlikning psixologik xususiyatlari ochib berilgan.

Shuningdek, tahliliy materiallar asosida o'quvchi yoshlarning ijtimoiy tarmoqlar-tobeligiga va ijtimoiy tarmoqlarga moyilligi muammosiga xorijiy olimlarning ilmiy-nazariy yondashuvlarini o'rganishning metodologik masalalari bayon etilgan. Aniqlangan individual psixologik xususiyatlarni tahlil qilish jarayonida biz ularni, asosan, psixodiagnostika uchun ishonchli va asosli vositalar mavjud bo'lgan murakkab shaxs shakllanishining turli tuzilmalariga e'tibor qaratgan holda ko'rib chiqdik. Ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida o'quvchilar dunyoqarashi rivojlanishining joriy holati o'rganish maqsadida empirik tadqiqot o'tkazildi, unda umumta'lim maktabi o'quvchilarining 15 yoshdan 18 yoshgacha bo'lgan 234 nafar qizlar va o'gil bolalar ishtirok etdi.

Ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri tendensiyasining ikkinchi tarkibiy komponentini (ijtimoiy psixologik adaptatsiya) empirik o'rganish natijalari shuni ko'rsatdiki, so'rovnomada qatnashgan o'quvchi yoshlarning asosiy qismida (48,7%/114 kishi) ijtimoiy-psixologik adaptatsiya o'rtacha darajada rivojlangan (1- rasm).

1-rasm. Ijtimoiy tarmoqlarning o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri tendensiyasining ikkinchi tarkibiy komponenti (ijtimoiy-psixologik adaptatsiya)ning empirik tadqiqi natijalari (n=234)

Ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri tendensiyasining tarkibiy komponentini (ijtimoiy psixologik adaptatsiya) empirik o'rganish natijalari ko'ra ta'lim muassasalaridagi mavjud sharoitlarni, shuningdek, ko'pchilik tadqiqotchilarning fikrlarini hisobga olgan holda, talabalarning ijtimoiy tarmoqlarga tobek darajasini pasaytirish bo'yicha tavsiya etilgan ko'plab yondashuvlar orasidan treninglarni o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy tarmoqlarga tobeklikning oldini olishning eng samarali va eng qulay texnologiyasi sifatida ajratib ko'rsatish mumkin. Yuqoridagilarni hisobga olgan holda biz "Ijtimoiy tarmoqlarning o'quvchilar dunyoqarashiga konstruktiv ta'sirini" ijtimoiy-psixologik trening dasturini ishlab chiqdik. Ijtimoiy-psixologik trening dasturining o'zi sakkizta asosiy mashg'ulotni (har biri 155 daqiqagacha) ko'zda tutadi, ular to'rt hafta ichida (haftasiga 4-5 mashg'ulot) ijtimoiy tarmoqlarga tobe

bo'lgan 10-12 nafar o'quvchidan iborat guruhda o'tkaziladi. Har bir dars uch qismdan iborat: kirish – 20 daqiqagacha; asosiy – 120 daqiqagacha; yakuniy – 15 daqiqagacha. Trening dasturiga 8 ta dars, 8 ta mini ma'ruza va 32 ta mashq kiritilgan.

Tayyorlangan ijtimoiy-psixologik treningning asosiy maqsadi ijtimoiy tarmoqlar ta'sirining o'quvchilar dunyoqarashiga ijobiy ta'sirini shakllantirishdan iborat.

Ikkinchi kompleks psixodiagnostik tekshiruv natijalari (ijtimoiy-psixologik treningdan so'ng) eksperimental guruh o'quvchilari o'rtasida ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri tendensiyasining ajratib olingan tarkibiy komponentlar o'rtasidagi rivojlanishining dinamikasi o'zgartirilganini ko'rsatdi. Xususan, ijtimoiy-psixologik trening natijasida o'quvchilardagi motivatsion sohaning xususiyatlari ijobiy shakldagi o'zgarishining guvohi bo'lishimiz mumkin.

Ushbu tadqiqot ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida o'quvchilar dunyoqarashi shakllanishining o'ziga xosligi ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Ushbu muammoning dolzarbligi zamonaviy dunyoni axborot texnologiyalari va global internetsiz tasavvur qilib bo'lmazligi bilan bog'liq. Yaqin-yaqingacha bu yangiliklar jamoatchilik, ayniqsa, yosh avlod ongida mustahkam o'rin olgan edi. Ular tufayli zamonaviy insonning o'zini namoyon qilishning barcha sohalarida deyarli cheksiz imkoniyatlarni ta'minlaydigan sharoitlar yaratiladi. Shu bilan birga, ma'lum bir toifadagi foydalanuvchilar uchun, ayniqsa, o'quvchilar orasida ijtimoiy tarmoqlar makonining resurslaridan foydalanish ustunlik qiladi va buning natijasida virtual makondagi faoliyatni ixtiyoriy nazorat qilishning shaxsiy pasayishi rivojlanadi, bir qator muammolar paydo bo'ladi. Ijtimoiy va shaxsiy tabiat taraqqiyoti, bu odatda ijtimoiy tarmoqlarga qaramlik sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu halokatli holat ushbu masala bo'yicha ilmiy izlanishlar olib borish, O'zbekiston Respublikasi ta'lim muassasasi sharoitida o'quvchilarning ijtimoiy tarmoqlarga qaramligining oldini olishning eng maqbul, samarali usullarini ishlab chiqish zarurligini belgilaydi.

Xulosa. Shunday qilib, ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida o'quvchilar dunyoqarashi shakllanishining ijtimoiy – psixologik xususiyatlari tadqiqot natijalari quyidagi asosiy xulosalar chiqarishga imkon beradi:

1. O'rganilayotgan muammo bo'yicha ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri muammosini o'rganish zamonaviy psixologiya fanida amaliy jihatdan sezilarli qiziqish uyg'otadi. Bu butun dunyo bo'ylab global tarmoqdan foydalanuvchilar sonining kunlik dinamik o'sishi bilan izohlanadi,

buning natijasida ijobiy va salbiy oqibatlar olib keladi, shu jumladan, virtual tarmoqning paydo bo'lishi va rivojlanishi xavfi ostida bo'lgan odamlar sonining ko'payishi kabilar.

2. Zamonaviy tadqiqotchilarning umumlashtirilgan pozitsiyalaridan kelib chiqqan holda, ushbu dissertatsiya doirasida o'quvchi yoshlarga nisbatan ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri tendensiyasi, me'yordan kognitiv, hissiy va fiziologik og'ishlar majmuini aks ettiruvchi maxsus ijtimoiy-psixologik xususiyatni tushunish maqsadga muvofiqdir va ularning xatti-harakatlarida namoyon bo'lib, bu o'spirin yigit va qizlarning kundalik hayotida global ijtimoiy tarmoqlardan foydalanishni yetarli darajada nazorat qilmasligini ko'rsatadi.

3. O'spirin yoshlar o'rtasida ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri paydo bo'lishining asosiy sabablari sifatida ko'pchilik olimlar bevosita yoki bilvosita quyidagilarni nazarda tutadi: foydalanuvchiga nisbatan katta kuch sarflamasdan, juda keng doiradagi mavjud ehtiyojlarni qondirish imkoniyatini beradigan virtual makon sharoitlarini doimiy ravishda yaxshilash;

4. Ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga ta'siri asosiy oqibatlari sifatida tadqiqotchilarning ko'pchiligi turli xil shaxsiy o'zgarishlarni, xususan, ruhiy tushkunlik va tashvishli tajribalar shaklida namoyon bo'ladigan hissiy sohadagi salbiy deformatsiyalarni, shuningdek sodir bo'layotgan jarayonlarga qiziqishni yo'qotishni aniqlaydi.

Ijtimoiy tarmoqlar ta'sirida o'quvchilar dunyoqarashini ijobiy ta'sirini shakllantirishda bizningcha quyidagilarga e'tabor berish lozim:

1. Ijtimoiy tarmoqlarga tobelikni oldini olishga qaratilgan "Ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga konstruktiv ta'siri" kurslari maktabdan tashqarida 8 ta dars (har biri 120 daqiqagacha), 4 hafta davomida (haftasiga to'rt-beshta dars) tashkil etilishi maqsadga muvofiq;

2. Tadqiqot ishimizda olingan natijalar ijtimoiy tarmoqlarga tobelikni oldini olishga, qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirishda, o'quvchilar bilan zamonaviy sharoitlarda sifatli ijtimoiy-psixologik ishlarni olib borishda, ularni ilmiy ishlarga va shaxsga yo'naltirilgan eng yangi texnologiyalarga samarali jalb etishda amaliy jihatdan qo'llanilishi kerak;

3. Samaradorligi amaliy jihatdan tasdiqlangan, Ijtimoiy tarmoqlar o'quvchilar dunyoqarashiga konstruktiv ta'siri va uning tarkibiy qismlarini rivojlantiruvchi ijtimoiy-psixologik tayyorgarlik dasturini kelgusida, o'qituvchilar va umumta'lim maktabi amaliyotchi psixologlar o'z amaliyotida keng qo'llashi zarur.

ADABIYOTLAR

1. <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide>
2. <https://interscience.uz/index.php/home/article/download/2096/2093/6962>
3. Далимова Н. Компьютер ўйинларига тобеликни аниқлаш методикасини ишлаб чиқиш ва миллий шароитларга мослаштириш. – Т.: «ЎзМУ хабарлари», 2014. Махсус сон. –104-107 -б.
4. Змановская Е.В. Девиантология (психология отклоняющего поведения). – М.: «Academia», 2003. -С. 289.
5. Юрьева Л.Н., Больбот Т.Ю. Клинические и психологические особенности лиц с компьютерной зависимостью. // Український вісник психоневрології. Харьков, 2002. Т. 10, вип.1. –С. 244-245.
6. Юрьева Л.Н., Больбот Т.Ю. Компьютерная зависимость: формирование, диагностика, коррекция и профилактика. – Днепропетровск: «Пороги», 2006. –С. 196.